

БӨЛІМ: ПСИХОЛОГИЯ

Инклюзивті білім беру - бәріне бірдей мүмкіндік

ЖАРИЯЛАНДЫ 09.01.2026	ТІРЕК СӨЗДЕР бағалау, бейімдеу, ерекше білім беру қажеттіліктері, инклюзивті білім беру, мектеп мәдениеті, педагог-психолог, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, тең мүмкіндік	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/186495/
---------------------------------	--	---

Кангереева Асель Кыдырбаевна

Педагог психолог

Аннотация

Бұл мақалада инклюзивті білім берудің мәні «бәріне бірдей мүмкіндік» қағидаты арқылы ғылыми-академиялық тұрғыда талданады. Инклюзияның адам құқықтарына негізделген құндылықтық табиғаты, Қазақстандағы нормативтік-құқықтық және институционалдық тетіктері, сондай-ақ мектептегі психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жүйесінің рөлі қарастырылады. Педагог-психологтың кәсіби функциялары: бағалау, қолдау, бейімдеу, алдын алу және мектеп қоғамдастығымен серіктестік орнату бағыттарында жүйеленеді. Оқу үдерісін дараландыру, ерекше білім беру қажеттіліктерін (ЕББҚ) бағалау, инклюзивті мәдениет қалыптастыру және сапаны мониторингтеу мәселелері практикаға бағдарланған ғылыми талдаумен беріліп, инклюзивті орта құрудың негізгі шарттары қорытындыланады.

Кілт сөздер

инклюзивті білім беру, тең мүмкіндік, ерекше білім беру қажеттіліктері, педагог-психолог, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, бейімдеу, бағалау, мектеп мәдениеті.

Кіріспе

Қазіргі білім беру кеңістігінде «инклюзивті білім беру» ұғымы әлеуметтік әділеттілік пен адам құқықтарының білім жүйесіндегі нақты көрінісі ретінде орнықты. Инклюзия – тек ерекше қажеттілігі бар оқушыны жалпы сыныпқа «қосу» емес; ол мектептің бүкіл философиясын, құндылықтар жүйесін, оқыту тәсілдерін, бағалау мәдениетін және

қатынастар этикасын қайта бағдарлау үдерісі. «Бәріне бірдей мүмкіндік» қағидаты осы қайта бағдарлаудың өзегі болып табылады: әр бала өзінің мүмкіндігіне, денсаулық жағдайына, әлеуметтік мәртебесіне немесе даму ерекшелігіне қарамастан сапалы білімге қол жеткізуі тиіс. Мұндай ұстаным білім беру ұйымынан тек қолжетімді орта жасауды ғана емес, оқу мазмұнын және коммуникацияны баланың қажеттілігіне қарай икемдеуді, ал педагог-психологтан дәлелді бағалау мен жүйелі қолдауды талап етеді. Инклюзивті модельдің тиімділігі көбіне мектептің «жүйе» ретінде жұмыс істеуіне тәуелді: басқару шешімдері, кадрлық саясат, педагогтердің құзыреттілігі, ата-анамен серіктестік, әлеуметтік қызметтермен байланыс және мониторинг бір арнаға тоғысқанда ғана инклюзия декларация деңгейінен нақты нәтижеге айналады. Сондықтан мақалада инклюзивті білім беруді бір мезгілде құндылықтық, құқықтық және психологиялық-педагогикалық жүйе ретінде тұтас қарастыру мақсат етіледі.

ИНКЛЮЗИЯНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ НЕГІЗІ: ТЕҢДІК ЕМЕС, ӘДІЛЕТТІ МҮМКІНДІК

Инклюзивті білім берудің басты идеясы – әр оқушыға бірдей талап қою арқылы «теңдік» жасау емес, әр оқушының әлеуетін ашуға жеткізетін әділетті жағдай құра білу. Білімдегі әділеттілік баланың оқу қарқыны, қабылдау стилі, коммуникациялық мүмкіндігі, эмоциялық-ерік аймағы және әлеуметтік тәжірибесі әртүрлі екенін мойындаудан басталады. Осы тұрғыдан инклюзия мектеп мәдениетіндегі нормаларды қайта анықтайды: «қалыпты» деп саналатын өлшемді жалғыз стандарт ретінде ұсынбай, әртүрлілікке құрметпен қарайтын орта қалыптастырады. Мұндай ортада оқушының ерекшелігі кемшілік ретінде емес, педагогикалық қолдау мен бейімдеуді қажет ететін білім беру қажеттілігі ретінде қарастырылады.

Педагог-психолог үшін құндылықтық негіз – кәсіби этиканың тірегі: стигмаға жол бермеу, бала қадір-қасиетін сақтау, құпиялылық, келісім және құқықтық жауапкершілік қағидаларын жүйелі ұстану. Инклюзияға қарсы ең кең тараған қауіп – «жасырын кемсіту», яғни формалды түрде қабылдағанымен, оқу үдерісінде қатысу мүмкіндігін шектеу (мысалы, күрделі тапсырмалардан үнемі шеттету, төмен күту синдромы, әлеуметтік оқшаулау). Сондықтан инклюзивті мәдениет тек құжатпен емес, күнделікті қарым-қатынас пен педагогикалық шешімдер арқылы бекітіледі: сыныптағы тілдік қолдау, бағалаудың әділдігі, құрдастардың қабылдауы, мектептің қауіпсіз атмосферасы – барлығы «бәріне бірдей мүмкіндік» қағидатын нақтылайды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ САЯСАТТЫҚ ӨРІС: ИНКЛЮЗИЯНЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДАНУЫ

Қазақстандағы инклюзивті білім беру соңғы жылдары нормативтік-құқықтық деңгейде біртіндеп институционалданып келеді. Бұл үрдістің мәні – инклюзияны жеке

бастама немесе «қайырымдылық» тәжірибесі ретінде емес, білім беру жүйесінің міндетті сапалық стандарты ретінде бекіту. Құқықтық база білім алушының білімге қолжетімділік құқығын, ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау мен қолдау тетіктерін, білім беру стандарттарындағы талаптарды және білім ұйымдарының жауапкершілік шеңберін айқындайды. Мұндай құқықтық анықтық мектептерге нақты бағдар береді: қандай жағдайда қандай қолдау көрсетілуі тиіс, кім бағалайды, қандай құжат айналымы мен рәсімдер сақталады, қандай қызметтер (психологиялық-педагогикалық қолдау, арнайы педагог, ассистент, түзету сабақтары) ұйымдастырылады.

Инклюзивті саясаттың дамуы тек құқықтық актілермен шектелмейді; ол стратегиялық жоспарлау арқылы да көрінеді. Мемлекеттік бағдарламалар мен тұжырымдамаларда инклюзивті білім беруді дамыту көрсеткіштері, кадр даярлау, инфрақұрылымдық қолжетімділік, бағалау жүйесі және ведомствоаралық өзара әрекет мәселелері белгіленеді. Бұл – мектепке «инклюзияны қалай іске асырамыз?» деген сұраққа жүйелік жауап беруге мүмкіндік. Сонымен қатар, халықаралық құқықтық міндеттемелердің қабылдануы инклюзияның құндылықтық мәртебесін күшейтеді: қоғамның осал топтарын қорғау, кемсітпеу, қолжетімді орта және тең қатысу идеялары білім саясатының ажырамас бөлігіне айналады. Педагог-психолог осы құқықтық өрісті білу арқылы ата-анамен және педагогикалық ұжыммен кәсіби диалог жүргізіп, баланың білім алу құқығын нақты практикада қорғай алады.

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ИНКЛЮЗИВТІ ОРТАДАҒЫ РӨЛІ: БАҒАЛАУ, ҚОЛДАУ, АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ МЕДИАТОРЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

Инклюзивті білім беруде педагог-психологтың рөлі «кеңес беруші» функциясымен шектелмей, мектептің ішкі ресурстарын біріктіретін және білім алушының қауіпсіз дамуын қамтамасыз ететін жүйеқұраушы қызметке айналады. Біріншіден, психолог ЕББҚ бар немесе оқуында, мінез-құлқында, эмоциялық жағдайында қиындық байқалатын оқушылардың қажеттілігін дәлелді бағалауға қатысады: бақылау, әңгімелесу, психодиагностикалық әдістерді этикалық талаппен қолдану, функционалдық мүмкіндіктерін талдау арқылы оқытуда қандай бейімдеу қажет екенін айқындайды. Екіншіден, психолог психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жоспарын педагогтермен бірлесе отырып іске асырады: оқушының өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту, әлеуметтік-эмоциялық құзыреттерді қалыптастыру, мектептік мазасыздықты төмендету, оқу мотивациясын қолдау сияқты бағыттарда тұрақты жұмыс жүргізеді. Үшіншіден, инклюзивті ортада конфликт пен стигманың алдын алу – психологтың негізгі міндеттерінің бірі. Ерекше қажеттілігі бар оқушыға қатысты құрдастар тарапынан шеттету, мазақтау немесе түсінбеушілік орын алғанда, психолог сыныппен профилактикалық жұмыс ұйымдастырып, эмпатия, қабылдау, әртүрлілік мәдениеті

тақырыптарын дамытады. Төртіншіден, психолог – «медиатор»: ата-ана, мұғалім, әкімшілік және қажет болса медициналық-әлеуметтік қызметтер арасындағы коммуникацияны үйлестіреді. Бұл медиаторлық қызметтің құндылығы өте жоғары, себебі инклюзиядағы көптеген дағдарыс қате коммуникациядан туындайды: ата-ананың қорқынышы, мұғалімнің кәсіби күйзелісі, баланың өзін бағалауының төмендеуі бір-бірін күшейтіп, оқуға қатысуды әлсіретуі мүмкін. Сондықтан педагог-психолог инклюзивті тәжірибенің ғылыми-әдістемелік және адами-қатынастық тепе-теңдігін сақтауда шешуші тұлға болып табылады.

ОҚУ ҮДЕРІСІН БЕЙІМДЕУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ МӘДЕНИЕТІ: «ҚАТЫСУ» МЕН «ЖЕТІСТІК» ЛОГИКАСЫН ҰШТАСТЫРУ

Инклюзивті білім берудің тиімділігі оқушының сыныпта физикалық отыруымен өлшенбейді; негізгі өлшем – оқу әрекетіне мағыналы қатысу және өзінің мүмкіндігіне сай оқу жетістігіне жету. Бұл үшін оқу үдерісін бейімдеу (адаптация) ғылыми-педагогикалық қағидаларға сүйеніп жүргізілуі тиіс: мақсат пен нәтижені баланың мүмкіндігіне сәйкес нақтылау, оқу материалының ұсынылу формасын өзгерту, тапсырма көлемін және уақытын реттеу, кері байланыс түрін бейімдеу, бағалау критерийлерін әділетті қолдану. Мұнда педагог-психолог пен пән мұғалімінің командалық жұмысы аса маңызды: психолог баланың танымдық ерекшелігін, зейін тұрақтылығын, жұмыс жадысын, эмоциялық сезімталдығын ескере отырып, мұғалімге оқу жүктемесін теңгеруге көмектеседі.

Бағалау мәдениетінде инклюзия екі қатені болдырмауды талап етеді. Біріншісі – «жасанды жеңілдету», яғни оқу мақсатынан толық бас тарту; мұндай жағдайда оқушы дамымайды, әрі сыныпта «ерекше» деген белгі күшейеді. Екіншісі – «стандартты талапты сол күйінде қою», яғни баланың қажеттілігін елемей, тең мүмкіндік қағидатын формалды теңдікпен алмастыру. Инклюзивті бағалау – дәл осы екі шектің ортасындағы ғылыми шешім: оқу мақсаты сақталады, бірақ оған жету жолы мен дәлелдеу формасы әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, кей оқушы үшін ауызша жауап жазбаша жауаптың орнына жүруі, визуалды тірек сызбалардың қолданылуы, қысқа тапсырмалар арқылы жинақталған бағалау, қосымша уақыт немесе тынығу сәттері әділетті қолдау ретінде қарастырылады. Мұндай тәсіл оқушының қадір-қасиетін сақтап, «мен оқи аламын» сенімін күшейтеді; ал бұл сенім психологиялық тұрғыдан оқу мотивациясының ең тұрақты факторларының бірі.

МЕКТЕП ҚОҒАМДАСТЫҒЫ ЖӘНЕ АТА-АНАМЕН СЕРІКТЕСТІК: СТИГМАНЫ АЗАЙТУ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТЕНУДІ КҮШЕЙТУ

Инклюзивті білім берудің табысы мектептің әлеуметтік экожүйесіне тәуелді: ата-ана, мұғалім, оқушы, әкімшілік, қосымша мамандар және жергілікті қауымдастық бір

мақсатқа жұмылғанда ғана «бәріне бірдей мүмкіндік» нақты іске асады. Ата-ана – баланың негізгі қорғаушысы әрі серіктесі, бірақ ата-ананың позициясы әрдайым біркелкі емес: кейбірі балаға артық қамқорлық жасап, тәуелсіздік дағдыларын тежейді; кейбірі керісінше, мектептен «бәрін өзі шешсін» деп күтіп, жүйелі қолдауға қатыспайды; кей жағдайларда ата-ананың өзі стигмадан қорқып, баланың қажеттілігін жасыруға тырысады. Педагог-психолог бұл жерде сенім кеңістігін қалыптастыруы тиіс: ата-анамен кәсіби тіл табысу, диагнозға емес, функционалдық қажеттілікке назар аудару, қолдау жоспарын бірлесе келісу, үйдегі қолдау тәсілдерін түсіндіру арқылы серіктестікті күшейтеді.

Сынып ұжымы да негізгі фактор. Құрдастардың қабылдауы жоғары болса, бала әлеуметтік рөлдерді меңгереді, коммуникациясы дамиды, мектепке баруға ынтасы артады. Сондықтан мектепте инклюзивті мәдениет қалыптастыру мақсатында жүйелі психологиялық-педагогикалық жұмыс қажет: сынып сағаттары, бірлескен жобалар, командалық ойындар, тең-теңімен қолдау тәжірибелері, буллингтің алдын алу бағдарламалары. Мұндай шаралар формалды «тәрбие жұмысы» ретінде емес, әлеуметтік-психологиялық қауіпсіздік пен қатысу құқығын қамтамасыз ететін ғылыми ұйымдастырылған интервенциялар ретінде жүргізілгенде ғана нәтижелі болады. Инклюзия – қоғамның адамға деген көзқарасын өзгертетін ұзақ мәдени процесс; ал мектеп – сол процестің ең ықпалды ортасы. Демек, әрбір мұғалім мен ата-ана инклюзияның субъектісі ретінде әрекет еткенде ғана «бәріне бірдей мүмкіндік» ұраны нақты әлеуметтік тәжірибеге айналады.

САПАНЫ МОНИТОРИНГТЕУ ЖӘНЕ ТҰРАҚТЫЛЫҚ: ИНКЛЮЗИЯНЫ «ЖҮЙЕ» РЕТІНДЕ БАСҚАРУ

Инклюзивті білім беруді тұрақты ету үшін мектеп деңгейінде мониторинг пен басқару мәдениеті қалыптасуы керек. Мониторинг дегеніміз тек есеп беру емес; ол – дерекке сүйеніп шешім қабылдау: қандай бейімдеу жұмыс істеді, қай жерде қиындық бар, қандай ресурстар жетіспейді, педагогтердің күйзеліс деңгейі қандай, ата-анамен байланыс қалай жүріп жатыр, оқушының қатысуы мен ілгерілеуі қандай динамикада. Педагог-психолог мониторингтің психологиялық бөлігін күшейтеді: оқу мотивациясы, эмоционалдық әл-ауқат, әлеуметтік қатысу, өзін бағалау, сынып климаты сияқты көрсеткіштерді жүйелі бақылап, тәуекелдерді ерте кезеңде анықтайды.

Тұрақтылықтың келесі шарты – кадрлық құзырет. Инклюзивті ортада мұғалімнің кәсіби күйзелісі жиі өседі: «мен үлгермеймін», «сыныпты ұстай алмаймын», «қосымша құжат көп» деген сезімдер педагогтың ынтасын түсіреді. Сондықтан мектеп әкімшілігі инклюзияны тек талап ретінде емес, қолдау жүйесі ретінде құруы тиіс: әдістемелік сүйемелдеу, командамен жоспарлау уақыты, супервизия, кәсіби даму курстары, психологтың консультациялық қолдауы. Бұған қоса, материалдық-техникалық қолжетімділік (орта бейімделуі, ассистивті құралдар, қолайлы навигация) және

ведомствоаралық байланыс (денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау, ПМПК және басқа құрылымдар) қатар жүрмесе, инклюзия жекелеген мұғалімнің «ерлігіне» айналып, жүйелік сипат алмайды. Ал жүйелік сипат алған кезде ғана инклюзивті білім беру сапалы нәтижеге жеткізеді: бала білім алады, әлеуметтенеді, өз мүмкіндігін таниды, қоғам да әртүрлілікті қалыпты құндылық ретінде қабылдай бастайды.

Қорытынды

Инклюзивті білім беру – «бәріне бірдей мүмкіндік» қағидатын іске асыратын көпқабатты жүйе: құндылықтық бағдар, құқықтық негіз, педагогикалық технология және психологиялық-әлеуметтік қолдау бірлікте жұмыс істегенде ғана нәтиже береді. Педагог-психолог инклюзивті тәжірибеде бағалау мен қолдаудың дәлелді моделін қалыптастырып, оқушының әл-ауқатын, сынып климатының қауіпсіздігін және ата-анамен серіктестіктің сапасын қамтамасыз ететін негізгі кәсіби тұлға ретінде көрінеді. Оқу үдерісін бейімдеу мен инклюзивті бағалау мәдениеті оқушының қатысуын күшейтіп, оқу жетістігін қолжетімді етеді, ал мектеп қоғамдастығының қабылдауы стигманы төмендетіп, әлеуметтенуді тереңдетеді. Инклюзияның тұрақтылығы мониторингке, кадрлық құзыретке және басқарудың жүйелік шешімдеріне тәуелді. Демек, инклюзивті білім беру – тек педагогикалық әдіс емес, қоғамның гуманистік жетілу көрсеткіші; ал мектеп – сол жетілудің ең нақты әрі ықпалды алаңы.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы (2007 жылғы 27 шілде, № 319-III). Құқықтық ақпарат жүйесі «Әділет». https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_
2. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы (ҚР Заңы, 2021 ж.). «Әділет». <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000056>
3. Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын бекіту туралы (ҚР нормативтік құқықтық актісі). «Әділет». <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026618>
4. «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» (ҚР Президентінің Жарлығы). «Әділет». <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000893>
5. Қазақстан Республикасындағы инклюзивті саясаттың 2025–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы (ҚР Үкіметі қаулысы). «Әділет». <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400001143>

6. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015 (PDF нұсқа). <https://cu.edu.kz/wp-content/uploads/2022/03/konceptualnye-podhody-k-inkluzivnom-u-obrazovaniju.pdf>

7. Инклюзивтік білім беру жағдайында 8 санат бойынша ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуды ұйымдастыру: әдістемелік ұсынымдар. Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2016 (PDF). <https://uba.edu.kz/storage/app/media/Metod%20usynymdama/2016/%20%D0%91%D0%86%D0%9B%D0%86%D0%9C%20%D0%91%D0%95%D0%A0%D0%A3%20%D0%96%D0%90%D2%92%D0%94%D0%90%D0%99%D0%AB%D0%9D%D0%94%D0%90%20%D0%A1%D0%90%D0%9D%D0%90%D0%A2%20%D0%91%D0%9E%D0%99%D0%AB%D0%9D%D0%A8%D0%90%20%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9A%D0%A8%D0%95%20%D0%91%D0%86%D0%9B%D0%86%D0%9C%20%D0%91%D0%95%D0%A0%D0%A3%D0%94%D0%95%20%D2%9A%D0%90%D0%96%D0%95%D0%A2%D0%A2%D0%86%D0%9B%D0%86%D0%9A%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%20%D0%91%D0%90%D0%A0%20%D0%91%D0%90%D0%9B%D0%90%D0%9B%D0%90%D0%A0%D0%94%D0%AB%D2%A2%20%D0%9E%D2%9A%D0%AB%D0%A2%D0%A3%D0%AB%D0%9D%20%D2%B0%D0%99%D0%AB%D0%9C%D0%94%D0%90%D0%A1%D0%A2%D0%AB%D0%A0%D0%A3.pdf>

8. Инклюзивті білім беру моделі (әдістемелік нұсқау, PDF). ENIC-Kazakhstan. <https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1743587841/zholdasova-k-model-io.pdf>

9. «Жалпы білім беру ұйымдарында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық қолдау» (педагогтердің біліктілігін арттыру бағдарламасы, PDF). special-edu.kz. <https://special-edu.kz/OP/2023/kz/1.%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%82%D0%B0%D1%80%D2%93%D0%B0%20%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D2%93%D0%B0%D0%BD%20%D0%B1%D0%B0%D2%93%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0.pdf>

10. UNESCO. A Guide for ensuring inclusion and equity in education (2017/2020 нұсқаларының бірі). <https://unesdoc.unesco.org/ark%3A/48223/pf0000248254>

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.